

Wat te doen met lidwoordfouten?

1. Inleiding

De toenemende migratie en mobiliteit in de wereld leidt tot een vrij continue stroom van cursisten, leerlingen of studenten¹ die vanuit een internationale schakelklas, ont-haalklas of een schakeljaar voor hoger opgeleiden in het regulier onderwijs instromen. Naast deze zijinstroom is ook sprake van een onderinstroom van leerlingen of studenten voor wie het Nederlands niet de moedertaal is, maar die al wat langer een Nederlandse of Vlaamse onderwijsweg volgen. Hoewel niet elke klas dergelijke nieuw-komers opvangt, zouden bevoegde docenten Nederlands in staat moeten zijn om het verwervingsproces van deze instroom optimaal te kunnen begeleiden (zie ook de reactie van het sectiebestuur Nederlands van Levende Talen op Onderwijs 2032).

Hoewel lerarenopleidingen in beperkte mate tijd inruimen voor Nederlands als tweede taal, blijven docenten met vragen zitten. Eén van de vragen van docenten tijdens lezingen of trainingen is wat zij kunnen doen aan lidwoordfouten. Zij lopen aan tegen de vele lidwoord- en lidwoordafhankelijke fouten in de gesproken en geschreven teksten van hun studenten en voelen zich vaak verplicht om er in hun lessen ‘iets aan te doen’. Alleen weten ze niet altijd hoe. Vaak wordt teruggevallen op ‘ouderwetse taal-oefeningen’ met lidwoorden.

Deze bijdrage gaat in op de achtergronden van lidwoordfouten en kan gezien worden als een poging om tot een antwoord te komen. We kijken op twee manieren naar deze fouten:

1. vanuit de verwerving van lidwoorden door moedertaalsprekers en twee- en meertaligen
2. vanuit de didactiek/methodiek: wat wordt in het onderwijs gedaan en welk effect heeft dat op het lidwoordgebruik?

Tot slot volgen adviezen over wat in het onderwijs, rekening houdend met het hier gepresenteerde, wel of maar beter niet opgepakt kan worden.

2. De plaats van expliciete grammatica-instructie

In tweedetaalonderwijs worden NT2-methodes gebruikt die speciaal voor dit doel ontwikkeld zijn. De benadering van grammaticale verschijnselen in deze methodieken is doordacht en gebaseerd op onderzoek naar optimale manieren van taalverwerving. De nadruk ligt op de communicatieve functie van taal en de grammatica wordt veelal impliciet aangeboden en geoefend. Wat de lidwoorden betreft, gaat het in NT2-methodes om (a) het wel of niet gebruiken van een lidwoord en (b) het gebruik van een bepaald (*de/het*) of onbepaald lidwoord (*een*). Behalve de regels dat het meervoud van zelfstandige naamwoorden *de* krijgt en verkleinwoorden *het*, en dat een samengesteld woord het lidwoord van het laatste woord krijgt, worden er vrijwel geen regels aangeboden om ‘de-woorden’ van ‘het-woorden’ te onderscheiden.

Na verloop van tijd stromen deze leerlingen of cursisten vanuit deze trajecten in in het regulier onderwijs. Dat gebeurt op alle onderwijsniveaus: van primair tot en met hoger onderwijs kunnen nieuwkomers in de klassen of groepen instromen.

De methoden die daar gebruikt worden, zijn gestoeld op de principes van moedertaalonderwijs. In dergelijke methodes worden regels aangeboden die een beroep doen op een taalgevoel dat bij een deel van de studenten ontbreekt. De tijd is aangebroken om deze methodes hierop door te lichten en aan te passen.

3. Grammatica en betekenis

Grammaticale verschijnselen van een taal zijn in verschillende mate verbonden aan betekenis. Grammaticale verschijnselen met een duidelijk betekenisverschil worden eerder en makkelijker verworven. Vooral tegen grammaticale verschijnselen die niet of nauwelijks verbonden zijn aan een betekenisonderscheid worden veel fouten gemaakt. Denk aan de plaats van werkwoorden in de bijzin (hoewel fouten hiertegen na verloop van tijd wel verdwijnen) en fouten tegen lidwoorden en lidwoordafhankelijke verbuigingen. Fouten tegen de lidwoorden zijn hardnekkiger en blijven vaak.

In deze bijdrage worden het verschijnsel ‘lidwoorden’ en de bijbehorende flexies in het Nederlands onder de loep genomen. Maar het had ook een ander verschijnsel kunnen zijn dat blijvend fouten oplevert, zoals het niet gebruiken van de passief verleden tijd (de tegenwoordige tijd en de voltooid tegenwoordige tijd van de passieve vorm worden vaak wel gebruikt) of het gebruik van *er* of een verkeerd voorzetsel (aanpassen *naar*; *naar* verloop van tijd, enz.).

4. Grammatica en regels

Grammaticale regels zijn te beschouwen als een versimpeling van de werkelijkheid. De regels die in sommige lesboeken of websites gepresenteerd worden, lijken simpel, maar zijn het niet. Ze kloppen niet of er zijn uitzonderingen bij te vinden. Voorbeelden van dergelijke versimpelde – en misschien ook wel foutieve – regels:

DE (mannelijk of vrouwelijk)	HET (onzijdig)
• Woorden die eindigen op <i>-ing</i>, <i>-ie</i>, <i>-ij</i>, <i>-heid</i>, <i>-teit</i>, <i>-a</i>, <i>-nis</i>, <i>-st</i>, <i>-schap</i>, <i>-de</i>, <i>-te</i>.	• Woorden die eindigen op: <i>-isme</i>, <i>-ment</i>, <i>-sel</i> en <i>-um</i> zijn altijd <i>het</i>-woorden.
• De meeste woorden die personen aanduiden (man, vrouw, moeder, oom, visser).	• Woorden met twee lettergrepen die beginnen met <i>be-</i>, <i>ge-</i>, <i>ver-</i> en <i>ont-</i>.

Tabel 1 – Grammaticale regels met betrekking tot de lidwoorden.

Deze regels gaan in veel gevallen niet volledig op. In tegenspraak, bijvoorbeeld, met de hier gepresenteerde regel dat een woord met achtervoegsel *-schap* een *de*-woord is, zijn woorden als ‘*het* rentmeesterschap’ en ‘*het* agentschap’. Verder is het inderdaad *het* verbod, maar *de* vergissing. Gaat hier het achtervoegsel *-ing* voor het voorvoegsel *ver-*? En naast ‘*het* ontbijt’ kennen we ook ‘*de* ontvangst’, ‘*het* gebed’ en ‘*de* gewoonte’. En wat heb je aan een regel die zegt ‘de meeste’? Hoe weet je dan welke woorden wel en welke niet?

Een vraag die vooralsnog relatief onbeantwoord is, is die naar de leerbaarheid of onderwijsbaarheid en de verwervingsvolgorde van morfologisch-syntactische verschijnselen die niet verbonden zijn met betekenisverschil. Hoe verloopt het verwervingsproces van dergelijke verschijnselen? Hoe kan iemand dergelijke verschijnselen het beste verwerven? Is het te onderwijzen? En wat zijn dan de condities daarvoor?

Het lidwoordgebruik in het Nederlands is niet te vangen in enkele regels. Taaladvies.net constateert dan ook dat “moedertaalsprekers zich doorgaans kunnen laten leiden door hun taalgevoel” en geeft als advies: “bij twijfel kan men het woordgeslacht nagaan in woordenboeken of in de Woordenlijst”. Dat advies is echter een advies voor moedertaalsprekers, want die hebben het taalgevoel dat hen aangeeft dat er sprake is van twijfel. Tweedetaalsprekers missen dat gevoel. Menigeen voor wie het Nederlands niet de moedertaal is, twijfelt vrijwel altijd of ze het juiste lidwoord hebben gekozen.

Het is daarom goed om te beseffen dat regels niet helpen bij productief taalgebruik, en zeker niet bij het spreken. Bij vrijwel elk woord moet het bijbehorende lidwoord verworven worden (lexicale kennis). Een correct lidwoordgebruik stoelt dan ook op

een taalgevoel dat niet bij elke taalgebruiker ontwikkeld is. En dat ook niet aan te leren is. Het is geen kwestie van ‘stampen’.

Dit document is bestemd voor de mevrouw Van Duuren en de heer Deters, docenten op de Haagse Hogeschool.

Uit: een procesverslag van twee vierdejaarsstudenten voor wie het Nederlands niet de moedertaal is.

5. De verwerving van lidwoorden in het Nederlands

Bij de verwerving van woordgeslacht spelen twee verschillende processen een rol: (1) de verwerving van lexicale kennis en (2) de verwerving van grammaticale kennis. De lexicale kennis die verworven moet worden, houdt in dat per woord onthouden moet worden wat het geslacht ervan is (is het een ‘de-woord’ of een ‘het-woord’?). En daarnaast de grammaticale kennis: de congruentieregels die beregelen dat een bijvoeglijk naamwoord dat gekoppeld is aan een woord met een bepaald geslacht een bepaalde flexie krijgt (wel of geen *-e*?), welk aanwijzend voornaamwoord bij het naamwoord hoort (*deze* of *die* of *dit*/*dat*?) en welk betrekkelijk voornaamwoord (*deze* of *die*).

5.1 Eentalige en tweetalige kinderen

De verwerving van *het* verloopt lastig en ongelooflijk moeilijk voor eentaligen en duurt tot ongeveer het zevende, achtste jaar, al zegt nog een kwart van de kinderen van die leeftijd nog *de* boek. (Cornips 2012). Dat proces duurt langer als één van de ouders een andere taal spreekt (Rusman 2011) en tweetalige kinderen uit etnische minderheidsgroepen hebben tot een vergevorderde leeftijd van 11 tot 13 jaar moeite met een correct gebruik van *het* in het Nederlands. Zij gebruiken daarvoor in de plaats *de* (Blom, Poliřenská & Weerman 2006; Cornips & Hulk 2006a).

Bij andere talen duurt dat verwervingsproces korter: eentaligen in het Frans en Italiaans verwerven het woordgeslacht voor het derde jaar en Duitse en Griekse kinderen voor het vierde jaar. Aan het langere verwervingsproces van lidwoorden en van de lidwoordafhankelijke verbuigingen en voornaamwoorden liggen factoren ten grondslag die te maken hebben met de Nederlandse taal zelf:

1. het verschil tussen mannelijk en vrouwelijk is vrijwel verdwenen (in beide gevallen is dat *de*, alleen bij een bezittelijk voornaamwoord (*zijn* of *haar*) speelt *het* nog een rol);
2. het woordgeslacht van Nederlandse woorden is niet af te lezen aan het naamwoord

zelf (zoals in andere talen);

3. aan het onbepaalde lidwoord is het woordgeslacht van het bijbehorende naamwoord niet af te lezen (zoals in het Frans bij *un* of *une*);
4. de frequentie van ‘de-woorden’ is hoger;
5. het onderscheid tussen *de* en *het* is in de spreektaal moeilijk te horen wanneer *het* wordt uitgesproken als *‘t* (zeg maar eens snel: “zie je *‘t* boek?”; “Zie je de tafel?”). Taalverwervers krijgen dus weinig informatie om te horen waarom het *de* boek is en *het* boek.

5.2 Op latere leeftijd verwerven van lidwoorden

De mate waarin het lexicale versus het grammaticale proces problematisch is, lijkt te verschillen voor kinderen en volwassen leerders van het Nederlands. Veel leerders die op latere leeftijd de Nederlandse taal hebben verworven, maken blijvend lidwoordfouten en weten dat vaak van zichzelf.

6. Taalverandering

Het aandeel ‘de-woorden’ neemt toe: nieuwe woorden uit andere talen zijn vrijwel altijd ‘de-woorden’. Maar ook hier floreren uitzonderingen: *de* database, maar *het* copyright. En is het *de* of *het* blog of *de* of *het* hospice? Daarnaast zijn er geluiden dat het lidwoord *het* op zijn retour is (Kolkman 2011). Het betrekkelijk voornaamwoord *dat* verliest hoorbaar terrein (luister maar naar BNR-nieuwsradio of het NOS-Journaal: “Dat is een bedrijf *die* [...]”).

Lidwoordfouten van meertaligen, vooral van zij die de taal op latere leeftijd verwerven, zullen blijven. Domweg omdat het taalgevoel dat tijdens het spreken of schrijven het signaal geeft ‘dat het niet klopt’, bij een toenemend aantal Nederlandssprekenden ontbreekt. *De/het*-gebruik is geen kwestie van regeltoepassing, maar van per woord leren (en soms ook weer vergeten...).

Aanvankelijk stimuleerde ik studenten in het schakeljaar (een traject voor studenten met een buitenlands diploma waarin ze in één jaar de taal voor de opleiding leerden) om een beperkt aantal veelgebruikte ‘het-woorden’ die relevant waren voor hun toekomstige opleiding tijdens het spreken te verbeteren, door ze een lijstje op tafel te laten leggen en daarop te wijzen tijdens het spreken. *Het project* was een van die woorden op het lijstje. Zeker relevant voor studenten van een ICT-opleiding. Maar ik ben daarmee gestopt, omdat ik merkte dat studenten, vier jaar later, tijdens de bespreking van hun afstudeerproject, spraken over *de* of *deze project*. Kennelijk had de vier jaar van studieteksten lezen en colleges beluisteren niet geleid tot de verwerving van het lidwoord *het* bij het woord *project*.

We kunnen ons kunnen afvragen of de energie en de tijd die besteed zou worden aan het inoefenen van lidwoorden, de voornaamwoorden en de lidwoordafhankelijke verbuigingen de student ook wat oplevert. Wellicht worden de lidwoorden van bepaalde woorden voor een kortere periode onthouden, maar wanneer dat niet leidt tot aanvoelen welk lidwoord bij een bepaald woord hoort, biedt dat voor de langere termijn geen garanties.

Taaleisen moeten reëel – en dus ook fair – zijn. Zoals je van kinderen van anderhalf jaar geen correcte volzinnen kan verwachten, is het ook niet realistisch om van mensen die een paar jaar bezig zijn met taalverwerving een correct gebruik van *de* en *het* en de bijbehorende flexies en voornaamwoorden te verwachten. Van mensen die op latere leeftijd het Nederlands leren, is bekend dat maar weinigen het onderscheid tussen *de* en *het* volledig verwerven.

Mensen die zeggen dat het een kwestie van ‘stampen’ is, leggen de verantwoordelijkheid bij de student. Maakt hij nog steeds fouten, dan zou hij te weinig zijn best hebben gedaan om *het* ‘erin te stampen’? Het is bekend dat het maken van simpele taaloefeningen nauwelijks leidt tot beter spreken en schrijven. ‘Veel input’, ‘veel contact met doeltaalsprekers’, ‘je op kunnen trekken aan anderen’, ‘veel interactie’, ‘betekenis-onderhandeling’ en ‘realistische taaltaken’ zijn de succesfactoren voor een succesvolle taalverwerving.

Voor de ontwikkeling van communicatieve competentie is impliciet grammaticaonderwijs beter. Wees terughoudend met expliciete instructie: doe dat alleen af en toe voor moeilijk impliciet aan te bieden structuren om in ieder geval de aandacht op het verschijnsel te vestigen. Gebruik communicatieve oefeningen voor het uitlokken van lidwoorden, leer vaste routines aan (wie is de Bob? Wat is het verschil tussen ...?), laat studenten aan elkaar uitleggen wat het verschil is in de volgende zinnen en in welke context je die gebruikt:

- Ik heb al cake gekocht.
- Ik heb al een cake gekocht.
- Ik heb de cake al gekocht.

Voor het *del/het*-onderscheid kunnen enkele vuistregels behulpzaam zijn: noteer bij zelfstandig naamwoorden altijd het bijbehorende lidwoord en laat studenten werken met een *del/het*-schema. Streep lidwoord- en lidwoordafhankelijke fouten niet aan, maar verbeter ze in de teksten van studenten.

Referenties

- Blom, E., D. Polišenská & F. Weerman (2008). "Articles, adjectives and age of onset: the Acquisition of Dutch grammatical gender". In: *Second Language Research*, 24 (3), p. 297-331.
- Cornips, L. (2012). *Eigen en vreemd. Meertaligheid in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cornips, L. & A. Hulk (2008). "Factors of success and failure in the acquisition of grammatical gender in Dutch". In: *Second Language Research*, 24 (3), p. 267-295.
- Cornips, L. & A. Hulk (2006b). 'External and Internal Factors in Bilingual and Bidialectal Language Development: Grammatical Gender of the Dutch Definite Determiner'. In: C. Lefebvre, L. White & C. Jourdan (eds.). *L2 Acquisition and Creole Genesis. Dialogues*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 355-378.
- Cornips, L., M. van der Hoek & R. Verwer (2006). 'The acquisition of grammatical gender in bilingual child acquisition of Dutch (by older Moroccan and Turkish Children)'. In: J. van de Weijer & B. Los. *Linguistics in the Netherlands 2006*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 40-51.
- Karregat, G. & E. Rusman (2011). 'De verwerving van adjectivale inflectie door kinderen met Nederlands als tweede taal. Speelt de moedertaal een rol?' [Paper]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Kolkman, M. (2011). "De paard kijkt naar ons. Hoe lang leeft het lidwoord het nog?". In: *Onze Taal*, 2011 (11), p. 318-319.
- Lebeau, A.M. (2011). *Verwerving van het Nederlandse gendersysteem: Een studie naar het verwervingsproces van het bepaald lidwoord, het bijvoeglijk naamwoord en het betrekkelijk voornaamwoord*. [Masterscriptie]. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Rusman, E. (2011). *De verwerving van het lidwoord door tweetalige kinderen in Frankrijk en Spanje en de invloed van de gebruikte lesmethoden*. [Masterscriptie]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Sectiebestuur Nederlands van Levende Talen (2015). "Reactie op het voorstel Onderwijs 2032". Online raadpleegbaar op: <https://levendetalen.nl>.
- Ziemann, H., F. Weerman & E. Ruigendijk (2011). "Nederlands later geleerd: gebruik van lidwoorden en flexie van bijvoeglijke naamwoorden door Duitstalige kinderen en volwassenen". In: *Internationale Neerlandistiek*, 49 (3), p. 183-207.

7. Nederlands in een meertalige context

Noten

- ¹ In het vervolg gebruik ik alleen de benaming ‘student’, maar daarmee wordt ook leerling of cursist bedoeld.
- ² Overigens zijn in de elektronische ANS de ‘juiste regels’ voor de lidwoorden te vinden: <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>.